

A barokk és a felvilágosodás korának egyháztörténete Magyarországon

A protestáns egyházak helyzete a hódoltsági területek visszaszerzése idején

Thököly sikerei alapján a törökök azt gondolták, alkalmas lehet a helyzet Bécs meghódoltatására. 1683-ban jelentős számú török haderő vonult végig a Dunántúlon. A török hadak sorra foglalták el az útjukba eső városokat, Veszprémet, Tatát, Pápát. 1683 nyarán két hónapos ostrom után sem sikerült azonban Bécs bevétele a török hadaknak, sőt a Bécs védelmére létrejött nemzetközi haderő üldözőbe vette a törököket, és Magyarországon már sikereket is tudott elérni. Bécs megvédéséhez jelentősen hozzájárult, hogy XI. Ince pápa rábírta a franciákat, hogy álljanak el a Habsburgok elleni támadásaiktól. A pápa a diplomáciai tevékenységén túlmenően jelentős anyagi támogatással is hozzájárult a nemzetközi haderő felállításához. Bécs 1683. évi ostromát követő évben megalakult Szent Szövetség létrehozása is a pápa nevéhez fűződik. Ebben az évben megindult Magyarország török uralom alóli felszabadítása, melynek jelentős állomása volt 1686 szeptemberében Buda várának a visszavétele. Az 1699-es karlócai béke már azt az állapotot tükrözte, mely szerint Magyarország területe a Temesköz és a Szerémség kisebb részének kivételével felszabadult a török uralom alól, ugyanakkor a Habsburgok fennhatósága alá került. A felszabadított területeken tehát Bécs befolyása érvényesült, így a protestáns felekezetek számára a vallásgyakorlás megnehezült. Erdély szintén a bécsi udvar fennhatósága alá került. Az országrésznek Magyarországgal való egyesítésére nem került sor, különállása egészen 1848-ig megmaradt. A protestánsok vallásgyakorlása ebben az országrészben is megnehezült. „A katolikus vallás támogatása nem is egy helyütt erőszakos jellegű volt: a protestáns templomokat és iskolákat itt is elfoglalták.”¹ Erdély protestánsokat védő szerepe tehát végképp múlttá lett, mely a protestánsoknak a királyi országrészben való helyzetét is jelentősen befolyásolta.

Az 1687. évi országgyűlésen került elfogadásra a XXI. törvénycikk, melyben megerősítették az 1681-es országgyűlésen elfogadott XXV. és XXVI. törvénycikkelyeket. Ezekben került sor arra, hogy az evangélikusok és reformátusok számára helyeket jelöltek ki templomok, iskolák, paplakok építésére. Mivel ezek a helyek törvénycikkben lettek meghatározva, vagyis articulusban, ezért artikulás helyeknek nevezték őket. Az 1681. évi XXV. törvénycikk tette lehetővé a vallás szabad gyakorlását is. Az 1687. évi XXI. törvénycikk tartalmazta azt a

¹ Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, Maecenas Kiadó, 1993., 273.o.

kitételt, mely szerint az uralkodó „kegyelmességéből” erősítette meg a már hivatkozott törvénycikkelyeket.

Egy birodalom - egy vallás elve

„A Habsburg-kormányzat magyarországi valláspolitikájára hatott az az államelméleti elgondolás, mely szerint az egyvallású ország könnyebben kormányozható. Ezért a királyi főkegyúri jogra hivatkozva sok helyen foglalták el a katolikusok számára az alsó- és felső-magyarországi városok református és evangélikus templomait, iskoláit.”²

Az 1681. évi országgyűlésen elfogadott vallási szabályozást csakhamar királyi rendelet útján értelmezték. Kiadásra került I. Lipót (1657-1705) király által **1691**-ben az ún. **Explanatio Leopoldina**, mely a protestánsok vallásgyakorlására vonatkozóan tartalmazott részletes szabályokat, különbséget tettek *nyilvános és magán vallásgyakorlás* között. A királyi rendelet értelmében protestáns lelkészek egyházi szolgálatot csak az artikuláris helyeken végezhettek. A lelkészek nem *artikuláris helyekre* nem mehettek ki. A hívek azonban, ha *nem artikuláris helyen* laktak felkereshették a protestáns lelkészeiket, de ilyenkor meg kellett fizetni a stóladíjat a nem artikuláris hely katolikus papjának. Nyilvános istentiszteleteket tehát csak artikuláris helyeken lehetett tartani a protestánsoknak, míg nem artikuláris helyeken csak magán istentisztelet volt tartható. A protestánsokat kötelezték a római katolikus ünnepek megtartására is. Az Explanatio Leopoldina az 1681-es vallási törvények magyarázataként született, a királyi rendelkezés azonban olyan új fogalmakat vezetett be, amelyeket az 1681-es törvények nem tartalmaztak. A törvényi szabályok ugyanis nem tettek különbséget nyilvános és magán vallásgyakorlás között, továbbá nem tartalmaztak rendelkezést az ehhez kapcsolódó további korlátozásokra nézve sem.

„Az 1701-ben kiadott királyi rendelet visszaadta a törököktől visszavett területeken a katolikus egyháznak a korábbi összes javait, illetve jogait és csak a katolikus vallás szabad gyakorlatát engedte meg.”³

Már az 1600-as évek második évtizedében voltak törekvések arra nézve, hogy a kárpátaljai ukránok, más néven rutének fogadják el a katolikus hitvallást és egyesüljenek a római egyházzal. Ez a folyamat felerősödött a törökök kiűzését követően Erdélyben a románok körében és az ország déli részein a szerbek körében is.

² Bertényi-Gyapay: i.m. 272.o.

³ Ádám Antal: Bölcelet, vallás, állami egyházjog, Dialóg Campus Kiadó, 2007. 296-297.o.

„Jezsuita kezdeményezésre az udvar a románok görögkeleti püspökségét is katolikus ellenőrzés alá vonta, s Bécs erőteljes támogatásával megkezdődött az *uniós mozgalom*: a görög katolikus hitre áttérő görögkeleti lelkészek számottevő anyagi támogatást és adókedvezményeket kaptak. Hasonló módszerekkel támogatta a kormányzat a szintén görögkeleti kárpátukránok (rutének) vallási unióját is.”⁴

A Rákóczi-szabadságharc egyházpolitikája

A Habsburgok abszolutisztikus törekvései ismét fegyveres nemzeti ellenállás, a Rákóczi-szabadságharc kirobbanáshoz vezettek. Rákóczi bár mélyen katolikus vallású volt, a vallásszabadság elkötelezett védelmezőjeként is számon tartjuk. A protestáns vallásgyakorlás visszaszorítására irányuló udvari törekvéseknek tehát gátat vetetett - ha csak rövid időre is - a kirobbant szabadságharc. Rákóczi a vallások békés egymás mellett élésének, szabadon gyakorolhatóságuknak a megvalósítására törekedett. Ez a szándéka tükröződik vissza az **1705.** évi **szécsényi országgyűlésen** elfogadott törvényben. A törvény értelmében az evangélikusok és a reformátusok szabadon gyakorolhatják vallásukat az 1608-as, és az 1647-es törvényekben foglaltak szerint. Tehát Erdély által korábban a protestánsok számára fegyveres úton kivívott és törvényben garantált jogait ismét életbe léptették. Az országgyűlésen rendelkezés született a jezsuita rendről is, mely szerint, ha nem szakadnak el az ausztriai provinciától, és a konföderációra fel nem esküdnek, akkor az országot el kell hagyniuk. Rákóczi ugyanis felismerte, hogy a jezsuita rend törekvése arra irányul, hogy a pápa világi hatalmi igényét érvényesítse.

Az országgyűlésen a vallásos sérelmek orvoslása érdekében vegyes bizottságokat hoztak létre. „A kilenc vegyes bizottság mindegyikében egy-egy katolikus, evangélikus és református személy képviselte a saját egyházát, akik persze ritkán jutottak konszenzusra. A fejedelem éppen ezért a reá mindig is jellemző kompromisszumos valláspolitikai jegyében úgy rendelkezett, hogy a vegyes lakosságú községekben a templom és az iskola a többségi felekezet tulajdonába kerüljön, de ez lehetőleg ne okozzon hátrányt a többi felekezet hívei számára sem. Vagyis az adott településen a kisebbségnek számító felekezetek számára a helység vezetői kötelesek voltak gondoskodni egy templom és iskola építésére alkalmas

⁴ Bertényi-Gyapay: i.m. 273.o.

terület kijelöléséről, még ha az építéshez szükséges költségek előteremtése az adott egyház feladata is volt.”⁵

A szabadságharcot lezáró **1711-es szatmári béke** kitért a vallási kérdések rendezésére is: „A császár és koronás király öfelsége, kegyelmes urunk a vallás dolgában országunknak törvényeit megtartja, úgy annak gyakorlását ezen ország végzése és artikulusai szerint mind Magyarországon, mind Erdélyben ahhoz tartozandó beneficiumokkal együtt törvény szerint megengedi, nem gátolván útjukat azoknak, akik mostan gráciára visszajöttek, hogy a felséges császárnál vagy a dietán gravamenjeik iránt magukat bejelentsék.”⁶ A Habsburg udvar tehát a békekötésben ígéretet tett arra nézve, hogy a protestánsok szabadon gyakorolhatják vallásukat, sérelmeiket akár az uralkodó, akár az országgyűlés elé terjeszthetik. A békekötésben szereplő fenti vallási kérdés rendezését ilyen formában befolyásolta a protestáns államok fellépése is.

A Habsburg udvar egyházpolitikája a Rákóczi-szabadságharcot követően

A protestáns egyházi történetírás az 1711 és 1781 közötti időszakot a magyar protestantizmus „*babiloni fogságaként*” tartja számon. Ezt az időszakot szokás a protestantizmus „*csendes eltemettetéseként*” is nevezni, továbbá a „*vértelen ellenreformáció*” kifejezés is használatos.

A szatmári békében biztosított jogok ellenére a protestánsok helyzete egyre romlott. A vallási kérdések rendezésére ismét országgyűlési döntés született. Az 1715. évi XXX. törvénycikk három fontos rendelkezést tartalmaz:

- A törvényben megerősítették az 1681-es és 1687-es törvénycikkeket, vagyis a protestánsok közjogi helyzete rosszabbodott a szécsényi országgyűlés döntéséhez képest, hiszen akkor az 1608-as és 1647-es törvényekben foglalt rendelkezéseket léptették újra életbe.
- Elrendelték, ha a megerősített törvények szabályaihoz képest visszaélések történnek, azt biztosok útján kell megvizsgálni és a törvényes állapotot visszaállítani. Amennyiben ilyen határozat ellen „*az ágostai vagy helvét hitvallásu magánfelek közül, személyében vagy vallásában magát sértve érezné, az ilyen sérelem alkalmából, sarját, de nem a közönség nevében, orvoslásért csak Ő királyi felségéhez*

⁵ Tonhaizer Tibor: A Rákóczi-szabadságharc valláspolitikai vonatkozásai Sola Scriptura Teológiai Főiskola Lapja 2003/2. sz. 38.o.

⁶ Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története, Atheneum Bp., 1907., 220.o., idézi Tonhaizer Tibor: i.m. 40.o.

folyamodhassék.”⁷ A protestánsok tehát testületileg nem csak egyénileg fordulhattak sérelmeik orvoslása miatt az uralkodóhoz és nem az országgyűléshez.

- Bizottság került felállításra a vallási sérelmek kivizsgálására. Ez az ún. „pesti comissio” 24 tagú volt, katolikusok és protestánsok vegyesen alkották, elnöke gróf Koháry István országbíró volt. A bizottság protestáns és katolikus fele azonban nem tudott megegyezni, álláspontjaikat külön-külön terjesztették fel az uralkodó elé.

Miután a felállított bizottság munkája nem vezetett eredményre, a vallási kérdéseket a rendezés érdekében III. Károly (1711-1740) rendeleti úton kívánta szabályozni. A protestánsok közjogi helyzetét az uralkodó 1731. március 21. napján kiadott ún. I. Carolina Resolutio-ban szabályozta. Főbb intézkedései az alábbiak:

- Fenntartotta az Explanatio Leopoldinából már ismert megkülönböztetést. E szerint nyilvános vallásgyakorlás a protestánsok részére csak az artikuláris helyeken volt engedélyezhető, protestáns lelkészek csak ezeken a helyeken végezhettek egyházi szolgálatot.
- A nem artikuláris helyeken az egyházi szolgálatot katolikus plébánosok látták el, de részükre ilyen esetben stólát kellett fizetni.
- Vegyes házasságokat csak a katolikus pap előtt lehetett megkötöni.
- A katolikus ünnepeket a protestánsoknak is meg kellett tartani külsőleg.
- Engedélyezték, hogy a protestánsok superintendenseket válasszanak, a protestáns lelkészek azonban a keresztelés tekintetében a katolikus főesperesek felügyelete alatt álltak, vagyis a superintendensek jogköre erőteljesen korlátozott volt.
- A hivatalnokoknak Máriára és a szentekre utaló kitéltet is tartalmazó ún. decretalis esküt kellett tenniük.

1734. október 20-án került sor a II. Carolina Resolutio kiadására, mely szerint:

- Az evangélikusok és a reformátusok számára négy-négy superintendenséggel felállítását engedélyezték.
- Enyhítették a decretalis eskü letételét olyan formában, hogy nem követelték meg a protestánsoktól a Máriára és a szentekre vonatkozó hivatkozását kimondását.

⁷ 1000 év törvényei www.1000ev.hu

A protestáns egyházak helyzete Mária Terézia uralkodása (1740-1780) idején

A magyar országgyűléssel III. Károly 1723-ban fogadtatta el a Habsburg-ház nőági örökösödését kimondó Pragmatica Sanctio-t. III. Károly halálát követően azonban számos európai koronás fő nem volt hajlandó elfogadni Mária Terézia trónutódlását. Trónra lépését követő porosz háborúban számos magyar katona vett részt. A magyar nemesség azt remélte, hogy a háborús támogatásért cserébe nagyobb önállóságot kapnak, míg a protestáns nemesek pedig a vallásszabadság visszaállítását remélték. Uralkodása idején azonban több olyan rendelkezés látott napvilágot, melyek eredményeképpen a protestánsok helyzete tovább romlott.

1742-ben az uralkodó megerősítette a Carolina Resolutiot. 1749-ben került megalkotásra az ún. *apostasias* rendelet. E szerint a katolikus egyház elhagyása bűncselekménynek számított. A hitelhagyót minden esetben vizsgálati fogságba kellett vetni. Ha az derült ki, hogy önszántából hagyta el a katolikus egyházat akkor egy év, visszaeső személy esetében két év börtönbüntetés kiszabására került sor. Mindkét esetben ilyenkor hetente két napig az elítéltnak kenyéren és vízen kellett böjtölnie is. Ugyanílyen büntetés kiszabása volt várható azokkal szemben, akik protestáns egyházba való áttérésre csábítottak.

Mária Terézia tovább szigorította a vegyes házasságokra vonatkozó szabályozást. 1749-től szóbeli kötelezettséget kellett vállalnia a protestáns félnek, hogy valamennyi születendő gyermekét katolikus hitben neveli fel. 1768-tól pedig írásbeli reverzális kiadásával kellett a protestáns félnek ígéretet tenni a születendő gyermek katolikus hitben való nevelésére.

„A peregrinációt, azaz magyar protestáns fiataloknak külföldi egyetemeken való tanulását is egyre szigorította az udvar, egyes években (1756-59, 1763-66) pedig teljesen megtiltotta. Mivel Magyarországon a protestánsoknak nem volt lehetőségük egyetemi szintű tanulmányokat folytatni, Bécs így nehezítette meg, hogy az új teológiai irányzatok, tudományos eredmények minél hamarabb ismertté váljanak számukra. [...] Cenzúrázták vagy teljesen megtiltották külföldi könyveknek az országba hozatalát, noha a peregrinációból visszatérő diákok igyekeztek továbbra is – a hagyományokhoz hűen - könyvekkel térni haza.”⁸

⁸ Szatmári-Karmanoczkai Emília: *A magyar protestantizmus helyzete a 18. században, tekintettel a Patay-család egyházi szerepére* Sárospataki Füzetek, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2009/4. szám, 105.o. www.patakarchiv.hu/cariboost_files/patfu_CC_88z_2009_4.pdf